

ІСАК МАЗЕПА В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕТЬМАНАТУ

Вже дев'ять десятиліть віддаляють нас від тих епохальних для українців подій, але ми не маємо права оминати увагою людей, які були активними учасниками боротьби за відновлення української державності. Адже саме завдяки цим патріотам знову відродилась загарбана і знищена царським режимом європейська держава - Україна.

Метою цієї статті є висвітлення діяльності І. Мазепи та визначення його внеску в національно-визвольну боротьбу українського народу у часи Центральної Ради та Гетьманату.

Ісакові Прохоровичу Мазепі, як одному з провідних діячів національно-визвольної боротьби українського народу (1917 – 1920 рр.), дослідники приділили значну увагу [1-10]. Проте в публікаціях увага концентрується на діяльності І. Мазепи в окремому регіоні [1]; в більш пізній час [10]; на найвищих урядових посадах: міністра Внутрішніх справ УНР, прем'єр-міністра УНР [5-8]; або з-поміж широкого кола розглянутих проблем висвітлена побіжно чи узагальнено [3-4; 9]. Таким чином, внесок І. Мазепи у боротьбу українського народу за державність в окреслений період залишається малодослідженим.

Лютнева революція в Російській імперії та вісті про утворення Центральної Ради застали І. Мазепу в Катеринославі. Отримавши можливість легальної політичної діяльності він багато зробив для розгортання роботи українських партій та організацій у місті. Це було нелегкою справою: у громадсько-політичному житті на Катеринославі головні позиції тоді належали росіянам і так званим „малоросам”. Причину пасивності українців І. Мазепа пояснював так: „Двохсотлітня московська неволя скалічила український народ: знищила його нормальну соціальну будову, підпорядкувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства, створила з українського народу сиру етнографічну масу несвідомих і неорганізованих робітників і селян. Русифікаційна політика царської Росії була причиною того, що всі міста на Україні, а з ними і всі вищі верстви українського суспільства, як і верхи українського робітництва зденаціоналізувалися” [11, 27].

І. Мазепа став одним з організаторів Українського губернського національного з'їзду Катеринославі, який працював 21–22 травня 1917 р. та виступив з доповіддю перед делегатами про автономний лад в

Україні. Делегати з'їзду підтримали вимоги Центральної Ради про національно-територіальну автономію України і обрали Катеринославську губернську раду, але вона не набула значного політичного впливу в регіоні [11, 35 - 36].

У червні 1917 р. Всеросійський Селянський Союз скликав у Катеринославі губернський селянський з'їзд, на який, як гостя, було запрошено й І. Мазепу. На з'їзді він робив доповідь у справі національно-територіальної автономії України. Під час зустрічей з делегатами, беручи участь у дискусіях, І. Мазепа прагнув роз'яснити їм суть домагань автономії України. Зрештою, ця вимога увійшла до резолюції з'їзду [12, 14].

На серпневих 1917 р. муніципальних виборах до Катеринославської міської ради було обрано 113 депутатів. Із них лише 9 представляли українські партії, в тому числі 6 - українських соціал-демократів, серед яких був й І. Мазепа. Останній увійшов також до губернської земської управи, серед восьми членів якої лише троє були українці. Коментуючи такий розподіл політичних сил в українському місті І. Мазепа не втрачав сподівань на краще майбутнє: „Україна дуже спізнилася в своєму розвитку, як рівняти з нашими сусідами, але процесу національного відродження вже ніхто не спинить” [12, 15].

Уряд Керенського тримався лінії „неподільності” території Російської імперії і наполягав, щоб проблема статусу України була остаточно вирішена Всеросійськими Установчими Зборами. Цим він намагався відсунути здійснення автономії в безкінечність, хоча дипломатично висловлював співчуття розробці Центральною Радою відповідного законопроекту [13, 72]. Центральна Рада заявляла, що на Всеросійських Установчих Зборах росіяни зможуть, як більшість, переголосувати інші народи і накинути свою волю. Тому і ухвалила постанову про вибори до Українських Установчих Зборів – представницького органу, що мав бути скликаний 9 січня 1918 р. Уряд Керенського вбачав у цьому крок до відділення України від Росії і викликав до Петербургу „для пояснень” представників Центральної Ради та припинив видачу коштів Генеральному Секретаріату. Проти такої політики Петроградського уряду українським представникам міської ради Катеринослава вдалося мобілізувати зусилля соціалістичних груп цієї установи. Після дискусії, в якій активну участь брав І. Мазепа, була ухвалена резолюція-протест проти порушення урядом Керенського права України на самовизначення, яке „ясно і недвозначно деклароване всеросійською революцією” [11, 44; 14, 28].

І. Мазепа був обраний делегатом до Українських Установчих Зборів [15], але відмовився балотуватися до Всеросійських Установчих Зборів,

посилаючись на поганий стан здоров'я, і підтримав кандидатів від Катеринославської організації УСДРП П. Феденка та І. Романченка. Він критично ставився до пропорціональної системи голосування за партійними списками, бо при цій системі виборці голосують за партійні програми. „Діло не в самих програмах, а в людях, які ті програми будуть виконувати”, - вважав Мазепа [14, 29].

Робітники металургійного заводу Брянського товариства делегували І. Мазепу до Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів, яка стала головним політичним центром міста. Під час дебатів на засіданнях цієї установи І. Мазепа відстоював національні інтереси, незважаючи на чисельну перевагу в Раді неукраїнських представників [14, 25]. Він брав активну участь в дискусіях, що проходили в Катеринославській раді і намагався забезпечити прихильність, або нейтральність російських соціалістичних груп, що мали в ній більшість. Для цього, з ініціативи Мазепа, в грудні 1917 р. була створена і очолена ним Катеринославська губерніальна революційна рада, „як тимчасовий орган адміністративно-громадянської влади”, до якої належали представники соціалістичних партій, незгодних з більшовиками – українських, єврейських і російських [16].

Проте прихильниками збройної боротьби проти більшовицької загрози, серед членів революційної ради, були лише українські соціал-демократи. Меншовики не поділяли поглядів фракції УСДРП, вважаючи, що треба оминати громадянську війну, бо внаслідок її може запанувати контрреволюція і реакція. Головним опонентом проти цієї пасивної тактики був І. Мазепа. Він вважав свободу передумовою розвитку кожного суспільства, а „більшовики захопили силою владу в Росії і хочуть накинути свою диктатуру також і Україні; вони – вороги демократії. Проти більшовизму кожний справжній демократ повинен боротися всіма доступними засобами. Пам'ятаймо, що реакція може прийти також лівими дверима” – повторював І. Мазепа [14, 31].

Радянський уряд звернув особливу увагу на вивіз хліба з України, надіславши в українські міста і села своїх комісарів. Мазепа, як член губерніального продовольчого комітету бачив, як настирливо більшовицькі комісари вимагали безоплатного вивозу хліба з України. Коли „надзвичайний” комісар С. Орджонікідзе скликав нараду продовольчого комітету, то на ній І. Мазепа заявив, що комітет не проводить ніякої власної політики, а лише виконує накази свого вищестоящего органу влади – українського уряду Центральної Ради, та нагадав що Радянський уряд порушує свої власні засади і заяви про самовизначення народів [11, 54]. „Непримиренність І. Мазепа проти російського більшовизму та імперіалізму, що намагався визискувати інші

народи, не даючи їм нічого в обмін, окрім «революційної» пропаганди, - ця непримиренність його ще зміцніла після «дискусій» з комісарами Леніна, які як аргумент показували свої револьвери...», - згадував товариш і соратник П. Феденко [14, 30].

І. Мазепа завжди не поділяв поглядів більшовиків на завдання революції і не вважав їх партію спроможною довго утримати владу в Російській імперії. Він був категорично проти насильницьких методів, якими вони вирішували свої політичні завдання: „Терор заведений як система правління, завжди є ознакою слабості, відірваності від народних мас тої влади, яка його вживає” [17, 87]. І. Мазепа вважав неприйнятними принципи організації влади, коли менша частина суспільства диктує свою волю більшій. А на Україні „ця диктатура являється окупацією, насильством над цілою українською нацією” бо соціальна структура українського суспільства „виключає всяку можливість утворення своєї, української совітської влади” [17, 84].

І. Мазепа не вважав пролетаріат провідною верствою, яка здатна вирішити завдання української революції та здійснювати владу, бо „Революційна настроєність робітництва ще не вказує на його високу класову соціальну свідомість. Для цього потрібна і певна загально-освітня підготовка і певна політична школа” [17, 31]. А, на його думку: „він не доріс до самостійного керування революцією навіть в її утопійних, большевицьких формах [17, 37].

Катеринославські соціал-демократи знали про підготовку більшовицького виступу в місті та таємну доставку зброї з Росії, тому вони готували до боротьби також українські сили: загони Вільного Козацтва та Гайдамацький полк. Під час січневих боїв 1918 р. між силами українського національного табору Катеринослава та більшовиками, І. Мазепа вів переговори між штабами протиборствуючих сил - як політичний дорадник [11, 51].

Після встановлення в місті влади рад І. Мазепа продовжував виконувати свої обов'язки в губернській земській управі, до якої був обраний в січні 1918 р. та в міській раді. На початку березня Катеринославська міська рада ухвалила резолюцію-протест з приводу підписання Радою Народних Комісарів договору у Брест-Литовському. В цій резолюції критикувалась узурпація влади більшовиками та вимагалось негайно відновити роботу Всеросійських Установчих Зборів та передати їм владу. Це було причиною усунення членів Катеринославської міської ради та губернської земської управи, серед них і Мазепа, від виконання повноважень [11, 37].

17–19 березня 1918 р. на II Всеукраїнському з'їзді рад у Катеринославі І. Мазепа очолив українську соціалістичну фракцію, до якої

увійшли представники УСДРП та правих українських есерів. У своїй промові на з'їзді 18 березня він протестував проти російсько-більшовицької окупації міста і, незважаючи на погрози делегатів-більшовиків, заявляв, що українці не бажають опіки московських комісарів, а хочуть будувати свою незалежну державу, і що саме наступ російських військ примусив Українську Центральну Раду підписати мирний договір у Брест-Литовському [11, 57].

Після залишення Катеринослава радянськими військами у квітні 1918 р., відновили свою діяльність легітимні міські та губернські органи влади. Фракція УСДРП 8 квітня на засіданні міської ради оприлюднила декларацію до Ради Народних Комісарів. В декларації катеринославські соціал-демократи вимагали від РНК зупинити „соціалістичні експерименти” та політику „загарбань та насильницької влади”, що не оминула і України [18]. Вони вважали таку політику більшовицького керівництва руйнівною, та за своєю суттю антисоціалістичною, антидемократичною, загалом авантюрною, бо вона не спиралась на об'єктивні реалії розвитку суспільства.

Більшовицька політика привела до порушення основ демократизму, позбавлення населення громадянських свобод, особистої безпеки, національної свободи та принципу права націй на самовизначення, проголошеного революцією, - зазначалося в декларації. - А посилення на Україні негараздів: повного занепаду народного господарства, безпорядків та громадянської війни в лавах революційної демократії стало неминучим наслідком злочинної політики РНК. Засобом захисту від такої політики, на думку членів фракції УСДРП Катеринославщини, було проголошення в IV Універсалі Центральної Ради незалежності України, укладення миру та використання у боротьбі проти більшовицьких військ регулярних військових частин Центральних Держав, хоча на даний час і не ворожих до Української Народної Республіки, проте імперіалістичних. Більшість членів міської Ради підтримала декларацію соціал-демократів [18].

9 квітня 1918 р. відновила свою діяльність Катеринославська губернська революційна рада в якості вищого органу влади в губернії. Головувати в ній знову було доручено І. Мазепі. Найпершим своїм завданням Губернська Рада вважала взяти на себе, разом з земськими і міськими органами самоврядування та іншими організаціями, найшвидше відновлення зруйнованого нормального життя промисловості, перехід його до мирного стану, забезпечення робочих дійсною участю в державному контролі над виробництвом та 8-ми часовий робочий день. Також Рада мала вжити заходів для негайного відновлення роботи земельних комітетів з метою дійсної і планомірної передачі землі трудовому народу без всякого викупу. Революційна Рада зайняла позицію невтручання в діяльність

демократичних органів місцевого самоврядування, вона лише здійснювала контроль за державними установами губернії [18].

Як бачимо, завдяки активній діяльності організації УСДРП, політика Катеринославських губернської революційної та міських рад відповідала засадам і принципам, проголошених у Тимчасовому земельному законі [19] та Універсалах Центральної Ради. Але діяльність вищевказаних органів місцевої влади не дала бажаних результатів: „українських сил не вистачало для того, щоб на руїнах більшовицького панування організувати свою міцну владу на Катеринославщині. Наша «вища влада» в губернії, так би мовити, «висіла в повітрі»» [11, 60].

За часів гетьманської держави П. Скоропадського у Катеринославі почалися гоніння на активних діячів українського руху. І. Мазепа працюючи, після розпуску 2 травня 1918 р. Катеринославської губернської революційної ради [20], у губернській земській управі, намагався якось захистити їх. Під прикриттям земства влітку 1918 р. він кілька разів виїздив до Києва, де відвідував засідання ЦК УСДРП, мав розмови з С. Петлюрою, який очолював тоді Всеукраїнський союз земств, з В. Винниченком, М. Поршем та іншими провідними діячами національного руху [11, 45].

І. Мазепа розумів, що гетьманський переворот „має метою знищення Української Державності і всіх здобутків революції” [21, 17-18]. Він розділяв погляди делегатів V Конгресу УСДРП у справі самостійності України, вважаючи, що на той час в Росії не було жодного класу, на допомогу якого міг би сподіватися український пролетаріат і взагалі українські демократичні сили. І при умовах, що склалися на даний час, гасло федерації було шляхом до реставрації єдиної неподільної Росії, в чому найбільше зацікавленими були поміщики та буржуазія. Тому І. Мазепа пропонував сприймати ідеєю федерації з Росією як таку, що направлена проти української революції та інтересів українського пролетаріату [22].

На початку революції, через відсутність коштів, жодна з українських партій не спромоглася на видання в Катеринославі власної газети українською мовою. Лише нерегулярно виходив «Вістник товариства “Просвіта”». І. Мазепа, розуміючи значення друкованого слова для пропаганди української справи, постійно ставив на засіданнях організації УСДРП питання про видання свого часопису в Катеринославі. Але ця справа затягувалась через нестачу грошей. Тільки в грудні 1917 р. за редакцією І. Мазепа та П. Феденка вийшла газета „Наше слово” – друкований орган УСДРП. У квітні 1918 р. комітет катеринославської організації, з участю І. Мазепа, почав видавати свій щоденник – „Голос робітника”. Незабаром вона була закрита гетьманською адміністрацією.

Але катеринославським соціал-демократам вдалося добитися створення видавництва „Каменярь” та випуску іншої україномовної газети – „Наша Справа”, засновником і співредактором якої, від імені комітету УСДРП виступав І. Мазепа [23].

І. Мазепа характеризував добу гетьманщини як „штучне припинення революційного руху, що саме перед тим, в кінці 1917-го й на початку 1918-го року, дійшов до найвищої точки свого розвитку” [11, 63]. Загалом він різко негативно оцінював політику П. Скоропадського, вважаючи, що після проголошення того гетьманом „влада на Україні фактично опинилася в руках російських реакційних кіл, які весь час намагалися використати «гетьманську Україну» для відбудови єдиної монархічної Росії” [11, 60].

Він критикував гетьмана П. Скоропадського за узурпацію влади, а уряд звинувачував у реакційності та орієнтації на відновлення „єдиної неділимої реакційної Росії” [24]. І. Мазепа пояснював, що гетьманський режим встановлено в Україні не як результат внутрішнього співвідношення сил, а як результат зовнішніх впливів, а історичною обстановкою він поставлений в необхідність виконувати завдання, до яких органічно не був здатний. Він звинувачував гетьманський уряд у зміні політичних орієнтацій та нездатності визначити шлях, по якому повинна йти Україна в своєму державно-політичному житті. І. Мазепа вважав, що за час гетьманату держава не укріпилася, а швидше ослабла, але й реакція не утворила міцного ґрунту для свого існування. І таке становище топтання на місці, заглядання в минуле й дезорганізація сучасного довго тривати не може: „або реакція мусить з’їсти державу, або потонути в ній” [24]. Він запевняв, що розвиток української національної держави – є нормальний і поступовий процес. А раз національна держава буде розвиватись, то неминуче зростатиме сила і вплив демократії, яка силою історичних обставин знову стане до державного будівництва.

Режим гетьманщини, відчуваючи свій близький крах, ставав все більш реакційним і протиукраїнським. В серпні 1918 р. Катеринославська губернська земська управа була розпущена, тому І. Мазепа сконцентрував свої зусилля на політичній та видавничій діяльності. А гетьманська адміністрація, як центральна, так і місцева, сформована з „реакційних російських елементів”, продовжувала переслідування свідомих українців [11, 63].

Наприкінці жовтня 1918 р. І. Мазепа гостро розкритикував політичну орієнтацію новоствореного Кабінету Ф. Лизогуба, який вже навіть не прикривався ширмою українізації. „Для них неважно, чи буде Україна чи Росія, їм треба, щоб була єдина й неділима реакція. На Україні реакція хитається і скоро впаде, бо впала вона в Германії. Тут потрібна демократизація, – вважав він, – а міністри шукають де б його ту реакцію

знову підняти. Вони покладають надії на Росію, в якій можна, за допомогою союзників встановити монархію і знову задавити народну волю” [25]. Зрозуміло, що такий тон публікації гетьманська влада не могла пробачити. 26 жовтня за редагування газети „Наше слово” за наказом губернського старости, російського генерала В. Чернікова, І. Мазепу заарештували, звинувативши в більшовизмі. Але події в країні розвивались так стрімко, що гетьманська влада, почувавши себе невпевнено, не відважилась на ліквідацію українського діяча і його невдовзі звільнили [26].

І. Мазепу було делеговано до Національного союзу з проханням вислати військову допомогу Катеринославу, владу в якому почали захоплювати більшовики, адже гетьманський режим на Катеринославщині почав розкладатися ще до оголошення повстання Директорією. Але після його зустрічі з В. Чехівським - головою Українського військового революційного комітету, обіцяна допомога - „два полки” так і не була отримана, бо їх повстанський штаб ще не мав [11, 65].

Вихід з такої ситуації І. Мазепа бачив у негайній організації справжньої української армії, яка б „стояла на ґрунті української народної республіки і захищала б інтереси народу”. Він попереджав, що потреба в національній армії буде особливо гостро відчуватись після остаточного повалення гетьманської влади, тоді „всі наші сили доведеться напружити на боротьбу з ворогами як справа, себто з ріжними чорносотенними добровольцями, - так і зліва – з большевиками” [27]. Незабаром ці слова стали гіркою дійсністю для українців, яких в недалекому майбутньому чекали страшні випробування.

Отже, дослідивши діяльність І. Мазепи в боротьбі українського народу за державну незалежність у часи Центральної Ради та Гетьманату, можемо дійти висновку, що він, беручи активну участь у суспільно-політичному житті південно-східного регіону України, відігравав значну роль у цьому процесі. В наступних роботах слід розглянути участь І. Мазепи в державотворчих процесах в Україні (1917 – 1920 рр.).

1. Васковський Р. Ю., Голуб А. І. Ісаак Мазепа в політичному житті Катеринославщини доби українських визвольних змагань // Історія та культура Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 139 – 144.

2. Висоцький О. Ю. Політична діяльність Ісаака Мазепи // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. Вип. 3. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 1998. – С. 163 – 169.

3. Висоцький О.Ю. Українські національні партії початку ХХ століття: соціалістичний сегмент (УСДРП та УПСР у компаративістському вивченні). – Монографія. – Дніпропетровськ, ДДФЕІ, 2001.- 160 с.
4. Висоцький О.Ю. Українські соціал-демократи та есери: досвід перемог та поразок. – К., Основні цінності, 2004. – 272 с.
5. Гриценко А. Прем'єр-міністри України часів Директорії (кінець 1918 – 1920 рр.) // Київська старовина. – 2001. - № 5. – С. 96 – 109.
6. Губань Р. Ісаак Мазепа як „головний міліціонер і як людина” // Людина і політика. – 2001. - № 1. – С. 126 – 136.
7. Любовець О. Рада народних міністрів часів Директорії // Робітнича газета. – 2004. – 13 жовтня. – С. 4.
8. Нагорна Л. П. Прем'єр Української Народної Республіки (Ісаак Мазепа) // Українська ідея. Постаті на тлі революції / НАН України. Ін-т національних і політології та ін. / Редкол.: І. Ф. Курас, Ю. В. Сиволоб, В. Ф. Солдатенко та ін. – К., 1994. – С. 235 – 255.
9. Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. - К.: Либідь, 1999.– 975 с.
10. Махновицька С., Довгаль С. Соціалістичні стежки Ісака Мазепи // Україна Молода. – 2004. – 18 серпня. № 153.
11. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. - К.: Темпора, 2003. – 608 с.
12. Феденко П. Ісаак Мазепа в житті і політиці // Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять. – Мюнхен; Лондон, 1973. – С. 5 – 63.
13. Політична історія України ХХ ст.: У 6т. /НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень/ Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін. - К.: Генеза, 2002-2003. /– Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В. Ф. Солдатенко (кер), В. Ф. Верстюк. - 2003. – 488 с.
14. Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України. – Лондон: Наше слово, 1954.- 228 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Києві (далі - ЦДАВО України). – Ф. 1146. - Оп. 1. - Од. зб. 5. - Арк. 15.
16. Голос робітника. – Катеринослав. – 1918. – 14 квітня.
17. Мазепа І. Большевизм і окупація України: Соціально-економічні причини незрілості сил української революції. – Львів; К., 1922. – 156 с.
18. Голос робітника. – Катеринослав. – 1918. – 12 квітня.
19. Вісник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки . – 1918. – 30 січня.
20. Голос робітника. – Катеринослав. – 1918. – 5 травня.

21. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. В 4-х. т. – Нью-Йорк: Видавництво Чарторійських, 1969. – Т. 3. – 169 с.

22. Наша справа. –1918. – 25 жовтня.

23. Наша справа. –1918. – 20 вересня.

24. Наша справа. –1918. – 1 жовтня.

25. Наша справа. –1918. – 22 жовтня.

26. Наша справа. –1918. – 1 листопада.

27. Наша справа. –1918. – 3 грудня.